

АВСТРІЙСЬКА ШКОЛА В СТРУКТУРІ МАРЖИНАЛІЗМУ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА

Досліджено теоретико-методологічні характеристики австрійської школи маржиналізму, зокрема висвітлені у працях М. Бухаріна, І. Блюміна та сучасних учених. Розкрито внутрішню суперечність серед шкіл маржиналізму, логічно пов'язану з існуванням конкуруючих дослідницьких традицій всередині цілісного маржинального напрямку.

The theoretical-methodological characteristics of the Austrian school of marginalism are investigated, which were highlighted in works of M. Bukharin, I. Blumin and modern scientists. The internal contradiction among schools of marginalism is disclosed, which is logically associated with the existence of competing research traditions within a holistic marginal direction.

Ключові слова: австрійська суб'єктивно-психологічна школа, лозаннська (математична) школа, суб'єктивізм, статичний аналіз, динамічний ринковий процес.

Keywords: the Austrian subjective-psychological school, Lausanne (mathematical) school, subjectivism, static analysis, dynamic market process.

В монографічній та навчальній літературі з історії економічних учень переважає підхід, згідно з яким маржиналізм представлено монолітним утворенням з єдиними теоретичними принципами та методологічними підходами. Бракує досліджень, що будуються на виявленні не лише спільних, об'єднуючих рис, а й розбіжностей окремих шкіл, відмінних ознак учень, оригінальних і самобутніх підходів авторів. Всередині маржиналізму, фактично поглинутого в подальшому неокласичною теорією (за загальним визнанням), такої одностайної єдності не спостерігалось. Серед засновників маржиналізму К. Менгер і Л. Вальрас, на відміну від В. Джевонса, який не сформував власної школи й не мав безпосередніх послідовників, почасти все ж змагалися за «пальму першості» з багатьох питань, схиляючи шальки терезів офіційної економічної науки в бік того чи іншого підходу.

У цьому сенсі набуває іншого значення констатація факту, що маржиналізм, потужний і розгалужений напрям економічної науки ост. третини ХІХ - поч. ХХ ст. не мав безпосереднього ідейного продовження у ХХ ст., а перетворився на найбільш вживаний метод економічних досліджень, запозичений переважаючою більшістю течій і шкіл, від неокласики і кейнсіанства до теоретиків раціональних очікувань і суспільного вибору. Чи свідчить це про загальне визнання внеску маржиналізму в методологію економічних досліджень, чи є доказом відмови від використання багатьох творчих напрацювань представників маржиналізму, що виходять за межі

суто граничного аналізу, та нівелювання фундаментальних теоретичних ідей окремих шкіл, зокрема австрійської – питання залишається відкритим.

Вивченням та аналітичним осмисленням основних теоретико-методологічних позицій, ролі і місця австрійської школи в структурі економічної науки займалися такі вітчизняні й російські вчені: В. Автономов [1], В. Базилевич [6], І. Блюмін [3], М. Бухарін [4], Л. Горкіна [5], Н. Гражевська [6], А. Чухно. Серед зарубіжних економістів та істориків економічної думки, що вивчали напрацювання австрійських теоретиків заслуговують на увагу дослідження М. Блауга [2], Р. Ебелінга [12], Р. Кубедду [7], Т. Негіші [8], Х. Уерти де Сото [9], Й. Шумпетера. Представники австрійського неолібералізму Л. фон Мізес [13] та Ф. фон Хайек [10] не лише успадкували й плідно розвивали основні здобутки австрійської традиції, а й детально аналізували внесок своїх попередників, передусім К. Менгера та О. фон Бем-Баверка. Разом з тим в означених публікаціях немає єдиної точки зору на проблему класифікації маржиналістських угруповань, а виклад загального і специфічного у методологічному апараті окремих шкіл надзвичайно ускладнено й недостатньо систематизовано.

Метою статті є здійснення ретроспективного аналізу ідей австрійської школи граничної корисності в контексті взаємовідносин з іншими школами маржиналізму та сформованої в подальшому неокласичної ортодоксії. З'ясування співвідношення загального та особливого у принципових характеристиках маржиналізму як течії економічної науки та провідних методологічних позицій окремих маржинальних шкіл є не вирішеною раніше частиною загальної проблеми.

Історичну ретроспективу австрійського маржиналізму розпочнемо з аналізу поглядів двох відомих економістів свого часу, посилення на праці яких сьогодні не є достатньо поширеними – М. Бухаріна та І. Блюміна. Непересічне бачення і теоретична цінність окремих положень цих праць обумовлюється як неабиякими інтелектуальними здібностями їх авторів, так і відбиттям у їх творах ідей маржиналізму на «піку» його наукового впливу.

Надзвичайно цікавою й повчальною є розгалужена характеристика австрійської школи, здійснена російським марксистським теоретиком і революціонером М. Бухаріним майже століття тому у праці «Політична економія рантьє» (завершена у 1914 р., опублікована у 1919 р.). М. Бухарін вказує на недостатнє ознайомлення наукової і особливо революційно-орієнтованої громадськості з творчим доробком австрійської школи, наполягаючи на тому, що «ворогів» потрібно знати в обличчя, а «загальноновизнано, що найпотужнішим ворогом марксизму є саме австрійська теорія» [4, С. 5]. Писати так він мав підстави, адже безпосередньо відчув теоретичну могутність, ідейну спрямованість і популярність австрійського вчення – М. Бухарін, перебуваючи у Відні, опрацював роботи австрійських теоретиків та особисто слухав лекції О. фон Бем-Баверка у Віденському університеті. Він вважав О. фон Бем-Баверка найяскравішим представником австрійської теорії, визнаним главою австрійської школи, а його праці – концентрованим виразом її ідей. Серед останніх він відзначив найкраще викладення О. фон Бем-Баверком австрійської теорії цінності,

системну критику існуючих теорій прибутку та обґрунтування власної, побудову теорії розподілу, глибокий критичний аналіз теорії марксизму.

Російський теоретик вказував на важливість й актуальність розробок австрійської школи як активної протипаги історичній школі, і в цьому сенсі на пріоритетність абстрактно-теоретичних, а не описово-історичних досліджень в економіці. Він вважав, що «заперечення «загальної теорії» є запереченням політичної економії як самостійної теоретичної дисципліни, є визнанням її банкрутства» [4, С. 14], тому схвалював різко опозиційну до «історизму» позицію австрійської школи, що наголошувала на необхідності пізнання загальних законів і типових явищ.

Важливим оціночним судженням російського економіста, що закономірно впливає із його намагань відшукати класову основу будь-яких наукових поглядів, є оригінальна характеристика австрійської школи як учення, що відображає інтереси капіталістів-рантьє. На це вказує всесвітньовідомий історик економічної науки М. Блауг: «Смілива спроба ... здійснена одним з найблисучіших більшовицьких мислителів – Миколою Бухаріним. ...він витлумачив маржиналістську революцію з «релятивістської» точки зору на основі двох вельми сумнівних припущень: (1) «психологія споживача характерна для рантьє»; і (2) теорія граничної корисності є «ідеологією буржуазії, усунутої від процесу виробництва» [2, С. 264] (зазначимо, що посилення на М. Бухаріна є чи не єдиною згадкою про російських або радянських авторів).

Сферою діяльності рантьє, відчужених від виробничого процесу і позбавлених справжньої активності, є сфера споживання: «Споживання є основою всього їхнього життя, і психологія «чистого споживання» надає цьому життю його особливого «стилю» [4, С. 19]. До інших характеристик рантьє належать крайній індивідуалізм, неможливість оцінки майбутнього та страх перед можливими соціальними катастрофами. На думку М. Бухаріна, ці риси суспільної свідомості, які, в світлі марксистської традиції, походять від суспільного буття рантьє, реалізуються й на вищих щаблях свідомості, зокрема в науковому мисленні.

Тому базовою ознакою австрійської школи російський дослідник вважає послідовне втілення в теоретико-економічних дослідженнях пріоритету споживання: «... точка зору споживання є найголовнішою, найхарактернішою і новою теоретичною позицією австрійської школи... Якщо раніше й намічалась теоретична лінія, продовженням якої є теорія «австрійців», то все ж ніколи теорії, що покладають в основу аналіз споживання і споживчу цінність «благ» не досягали такого всезагального успіху в офіційній науці. Тільки новітній розвиток створив для них міцну базу в рантьєрській психології сучасного буржуа» [4, С. 22-23]. Зауважимо, що домінування аналізу споживання у працях австрійців має місце, проте в їх дослідженнях також розробляються концепції, що належать до виробничої діяльності – альтернативні витрати, «непрямі» методи виробництва тощо. З іншого боку і сам М. Бухарін визнає, що домінування вивчення психології окремого економічного суб'єкта, різного роду «робінзонади» і раніше були властиві теоретикам, зокрема економістам-

класикам, що обґрунтовували свої теорії індивідуалістично (проте найчастіше розкривалися психологічні мотиви діяльності суб'єкта-підприємця, а не суб'єкта-споживача).

М. Бухарін неодноразово вказував на закономірність виникнення маржиналістської теорії в останній третині XIX ст., в епоху формування т. зв. «інтернаціональної рантьєрської буржуазії», адже тільки остання, на його думку, могла перетворити маржиналізм на своє наукове знаряддя. Непрямим підтвердженням цього він вважав, зокрема, трагічну долю праць передвісників маржиналізму, які, будучи піонерами використання граничних методів в економіці, просто не знайшли відповідної соціально-класової опори (якої об'єктивно на той час не існувало) для своїх революційних висновків в теорії.

Вислання австрійським урядом до Швейцарії зіграло М. Бухаріну на користь, адже дало змогу ознайомитися із працями представників лозаннської школи та англо-американських економістів (серед останніх він найвище оцінив творчий доробок Дж. Б. Кларка). Щодо відмінностей різних маржиналістських угруповань М. Бухарін слушно вказував: «Школа Джевонса, а особливо Вальраса, що підкреслювала математичний характер і математичний метод політичної економії, стала продукувати дещо відмінний від австрійської теорії цикл ідей, рівно як і американська школа на чолі з Кларком. «Австрійці» дали найбільш чітко і ясно сформульовану теорію *суб'єктивізма* (психологізма) на основі аналізу *споживання*» [4, С. 27].

На значущість маржиналістських розробок К. Менгера і Л. Вальраса вказує відомий сучасний дослідник історії економічної думки Т. Негіші, який, до речі, розпочинав свою творчу діяльність як прихильник вальрасіанської теорії, у післямові до власної праці з історії економічної теорії пише: «Хоча до наших завдань належало створення певних основ, на базі яких у кінцевому підсумку стало б можливим здійснення порівняльного дослідження конкуруючих економічних теорій, безпосередньою метою ...було не вивчення сучасної неокласичної (неовальрасіанської), неоавстрійської чи неорікардіанської економічної теорії, а вивчення економічних теорій Вальраса, Менгера і Рікардо». [8, С. 446]. Маловідомі й локальнопоширені сьогодні ідеї австрійської та шведської шкіл Т. Негіші пропонує «реабілітувати» ще й в іншому, проте знову ж таки компаративістському контексті: «економічна теорія Кейнса повинна бути, звичайно, розглянута у співставленні з теоріями грошей Менгера і Вікселя, а також кембриджською, шведською й австрійською теоріями економічного циклу, так само як і у взаємозв'язку із сучасними рівноважними і нерівноважними макроекономічними теоріями» [8, С. 447].

Інший найвідоміший дослідник маржиналізму в радянський період – І. Блюмін, який у праці 1928 року «Суб'єктивна школа в політичній економії» намагався бути, наскільки це було можливо, неупередженим щодо західних економічних шкіл. Він змінив традиційний порядок викладу ідей австрійської школи (від суб'єктивної до об'єктивної цінності), розпочавши з розгляду австрійської теорії об'єктивної цінності і

лише на основі одержаних результатів аналізував теорію суб'єктивної цінності австрійців.

Радянський дослідник солідаризується з М. Бухаріним у визнанні австрійської школи як такої, що намагалася найпослідовніше втілити принцип суб'єктивізму в економічній теорії. І. Блюмін вважав, що К. Менгер заслуговує на звання основоположника школи, адже саме він сформулював принципово відмінний австрійський варіант теорії граничної корисності, а О. фон Бем-Баверк є найпереконливішим і тому найвідомішим її представником, який остаточно оформив суб'єктивну теорію цінності. Австрійська школа поклала початок розмежуванню корисного ефекту речі як об'єктивного факту та суб'єктивних оцінок як сприйняття цього факту індивідом. В її межах детально аналізувався процес формування суб'єктивних оцінок, відмінних для кожного окремого індивіда, і, на цій основі, процес ціноутворення.

Вивчаючи теоретичні положення, що зближують австрійську школу з іншими течіями суб'єктивної школи, І. Блюмін писав: «...суб'єктивна школа висунула наступні чотири ідеї: а) примата статичного аналізу; б) рідкісності виробничих благ або обмеженості виробничих ресурсів; в) функції попиту-пропозиції на основі аналізу суб'єктивних оцінок і г) приписування цінності готового продукту факторам, що брали участь в його виробництві, на основі теорії граничної продуктивності» [3, С. 10]. Очевидно, що ця характеристика охоплює маржиналістський напрям в цілому, а не лише його суб'єктивне відгалуження – австрійську школу. До методології австрійців беззастережно належить тільки пункт б), а г) – із застереженнями відносно побудови оригінальної теорії приписування за відсутності оперування теорією граничної продуктивності. Пункти а) і в) найбільш характерні для лозаннської та кембриджської шкіл відповідно.

Таким чином, у І. Блюміна суб'єктивна школа – це найбільш загальна категорія для класифікації маржиналізму, тоді як австрійська, англо-американська, математична – її відгалуження. Найбільш дискусійним і в 20-ті рр. минулого століття, і дотепер залишається питання про те, чи правомірно об'єднувати австрійців, математиків та англо-американців під загальною назвою «суб'єктивна школа»? Зазвичай ми наголошуємо, що тільки австрійська школа є суб'єктивною в повному розумінні цього слова. Математики й англо-американці розглядають суб'єктивні та об'єктивні фактори економічного життя переважно рівноправними.

Однак І. Блюмін запевняє: «... починаючи з 70-х рр. минулого століття ми спостерігаємо тенденцію до створення єдиної теоретико-методологічної концепції. Це дає нам підстави говорити про суб'єктивну школу як про збірну групу, яка охоплює австрійців, математиків і англо-американців» [3, С. 17]. На захист своєї позиції він зазначає, що не має на меті доводити безплідність психологічної теорії в цілому, а спробує довести (й, на його думку, доводить), що австрійська школа не сформулювала абсолютно послідовної психологічної теорії, а поняття граничної корисності у австрійців містить цілий ряд ринкових елементів. Зокрема, радянський

дослідник вказував на існування т. зв. порочного логічного кола австрійської школи, в якому спершу визнається залежність цін благ від суб'єктивних оцінок індивідів, а далі ці ж суб'єктивні оцінки визнаються залежними від цін. І. Блюмін також стверджує, що саме з метою позбавлення від таких «кіл» математична школа відмовилась від каузального аналізу й обмежилась функціональним, тобто дослідженням взаємодії між окремими економічними явищами без мислення категоріями причини та наслідку.

До наведених автором аргументів необхідно поставити питання: якщо австрійська школа визнана майже-психологічною і майже-суб'єктивною, а інші маржинальні угруповання ще більшою мірою тяжіли до об'єктивізації економічних досліджень, усунення неоднозначних впливів суб'єктивних оцінок, то в чому взагалі полягає логіка використання назви «суб'єктивна школа» як загальної для всіх шкіл (груп за І. Блюмінім) маржиналізму? Тлумачення вченим суб'єктивної школи є спірним, оскільки загальновідомим є факт визнання багатьма дослідниками історії економічної науки тенденції до об'єктивізації висновків теорій граничної корисності та цінності в межах, наприклад, маршалліанського підходу (ринкового хреста) та ординалістського підходу вчених-математиків.

Таким чином, спроба ідентифікації австрійської школи маржиналізму винятково як умови формування неокласичного напрямку значно принижує і звужує її істинну роль, позбавляючи її оригінальної аргументації, що базується на традиції суб'єктивізації та психологізації економічних досліджень. Австрійський маржиналізм не став прикладом вузькоспеціалізованої, математизованої економічної теорії, де набагато важливішою є форма викладення й доведення ідей, а не їх сутнісний зміст.

Повертаючись до проблеми суперечливої взаємодії окремих шкіл маржиналізму, підкреслимо, що на відміну від підходів С. Джевонса і Л. Вальраса, австрійський (особливо менгерівський) підхід не можна назвати статичним і позачасовим. Він тяжіє не до статичної моделі рівноваги, а швидше до теорії економічної діяльності як процесу, що відбувається у часі і просторі. Показовою є і відсутність у працях австрійців розвинених ідей статичної рівноваги, як загальної, з ідеєю одночасного визначення цін і кількостей, так і часткової у формі встановлення єдиної рівноважної ціни. Австрійському підходу відповідає розуміння пошуку динамічної рівноваги як безперервного процесу, тоді як сучасних економістів, як зазначає М. Блауг, і дотепер «...потрібно переконувати у тому, що процес досягнення загальної рівноваги ніколи не був задовільно поясненим» [2, С. 430].

Австрійська суб'єктивно-психологічна школа значну увагу приділяла врахуванню фактору часу: не додержуючись виключно статичної точки зору, австрійці підкреслювали, що ціннісні судження індивідів безпосередньо залежать від того, впродовж якого періоду часу вони розраховують на задоволення своїх потреб. З іншого боку, фактор часу і пов'язана з ним невизначеність призводять до помилок учасників ринкового обміну й перешкоджають встановленню загальної рівноваги, де всі ціни й кількості благ визначаються одночасно (т. зв. позачасова система Л. Вальраса). Своє ставлення до математичних викладок Л. Вальраса і його наступників

неодноразово висловлювали представники інших течій економічної науки, зокрема відомий економіст кейнсіанського напрямку Дж. Хікс: «...причина ...безплідності вальрасіанської системи полягає здебільшого в тому, що він не дійшов до формулювання законів зміни його системи загальної рівноваги. Він зміг сформулювати умови, що стосуються цін, встановлених із врахуванням заданих ресурсів і заданих систем переваг; але він не пояснив, що відбудеться, коли смаки або ресурси зміняться» [11, С. 155-156].

В рамках маржиналізму функціонувало три конкуруючі дослідницькі традиції: австрійська, лозаннська та кембриджська (саме її Т. Веблен й запропонував іменувати «неокласичною»), дві з яких (лозаннська та кембриджська) повною мірою інтегровані до сучасної економічної науки, зокрема мікроекономіки, а третя, австрійська, потребує глибокого опрацювання й більш інтенсивного залучення до вирішення новітніх теоретичних і практичних проблем економічного розвитку. На нашу думку, основною суперечністю всередині маржиналізму, початок якій було покладено ще у 1870-х рр., є суперечність між австрійською та математичною школами, між найвпливовішими засновниками маржиналізму К. Менгером і Л. Вальрасом щодо пріоритетності каузального/функціонального аналізу, межі суб'єктивізму в економічній теорії, необхідності/непотрібності використання математичних методів, статичного/динамічного аналізу ринкової ситуації та ін. На тлі загострення цих суперечностей у зв'язку з активізацією послідовників К. Менгера і Л. Вальраса у 1890-х рр., сформувалась кембриджська (неокласична) школа на чолі з А. Маршаллом і посилювався її вплив.

Сумнівним видається вживання терміну «суб'єктивна школа» по відношенню до всіх без винятку шкіл маржиналізму (І. Блюмін), більш доречним є використання терміну «суб'єктивно-психологічна школа» виключно у випадку австрійського маржиналізму, В якості загальної назви напряму слушно погодитися із усталеним терміном «маржиналізм», не провокуючи непотрібні зміни, проте й не ототожнюючи весь напрям з неокласичною теорією. В найзагальнішому вигляді суб'єктивізм, пріоритет споживання і психологізація економічних досліджень залишаються основними характеристиками австрійської школи (М. Бухарін), оскільки рантьєрська психологія й дотепер надзвичайно живуча й поширена. Проте сучасний стан економіки висуває на перший план питання відбиття динамічних процесів практичного життя у теоретичних дослідженнях, відмови від статичного загальнорівноважного підходу, врахування невизначеності й фактору часу та ін. – тих елементів австрійської суб'єктивно-психологічної школи, увага до яких довгий час була недостатньою.

Література

1. *Автономов В.С.* Австрийская школа и ее представители // Австрийская школа в политической экономии. К. Менгер, Е. Бём-Баверк, Ф. Визер [Текст] / В.С.Автономов. — М.: Экономика, 1992. — С. 5-30.

2. *Блауг М.* Экономическая мысль в ретроспективе [Текст] / М. Блауг; [Пер. с англ., 4-е изд.] – М.: "Дело Лтд", 1994. – 720 с.
3. *Блюмин И.Г.* Критика буржуазной политической экономии. В 3-х томах. [Текст] / И. Г. Блюмин - Т. 1. Субъективная школа в буржуазной политической экономии. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1962. - 872 с.
4. *Бухарин Н.* Политическая экономия рантье. Теория ценности и прибыли австрийской школы. [Текст] / Н. Бухарин; [Репринтное воспроизведение издания 1925 г.] – М.: Орбита, 1988. -Издание 4-е (стереотип.). – 191 с.
5. *Горкіна Л.П.* Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина ХІХ – перша третина ХХ ст.) [Текст] / Л. П. Горкіна. – К.: Наукова думка, 1994. – 244 с.
6. Історія економічних учень : Хрестоматія : Навч. посіб. [Текст] / / [уклад.: В.Д. Базилевич, Н.І. Гражевська, А.О. Маслов та ін.]; за ред. В. Д. Базилевича. – К.: Знання, 2011. – 1198 с.
7. *Кубедду Р.* Политическая философия австрийской школы: К. Менгер, Л. Мизес, Ф. Хайек [Текст] / Р. Кубедду; [Пер. с англ. под ред. А. Куряева]. — М., Челябинск: ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2008. — 406 с.
8. *Негиши Т.* История экономической теории: Учебник [Текст] / Т. Негиши / [Пер. с англ. под ред. Л.Л. Любимова и В.С. Автономова] – М.: АО «Аспект Пресс», 1995. – 462 с.
9. *Уэрта де Сото Х.* Австрийская экономическая школа: рынок и предпринимательское творчество / Хесус Уэрта де Сото ; [пер. с англ. Б. С. Пинскера под ред. А. В. Куряева]. — Челябинск: Социум, 2007. — viii + 202 с. (Серия «Австрийская школа» Вып.1).
10. *Хайек Ф. фон.* Судьбы либерализма в ХХ веке [Текст] / Фридрих фон Хайек; [пер. с англ. Б. Пинскера под ред. Т. Даниловой и А. Куряева]. – М., Челябинск: ИРИСЭН, Мысль, Социум, 2009. – 337 с.
11. *Хикс Дж.* Стоимость и капитал. [Текст] / Дж. Хикс; [Пер. с англ.]. – М.: Прогресс, 1988. – 191 с.
12. *Эбелинг Р.* Роль австрийской школы в развитии мировой экономической мысли ХХ века [Текст] / Р. Эбелинг // Экономика и математические методы. – Т. 28. – Вып. 3. – 1992. – С. 347-363.
13. *Mises L. von.* The Historical Setting of the Austrian School of Economics. [Текст] / L. von. Mises. – New Rochelle, 1969. – 23 p.